บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ทางเดินเลียบแม่น้ำเป็นแนวคิดหนึ่งในการพัฒนาพื้นที่สาธารณะริมน้ำ (Waterfront Space Development) ซึ่งเป็นแนวคิดการฟื้นฟูเมืองที่ได้รับความนิยมโดยเฉพาะบริเวณเมืองเก่า (Inner Cities) ที่ประสบกับปัญหาความแออัด ได้ให้หลักการในการพัฒนาพื้นที่ริมน้ำที่ดีไว้ 4 ประการดังนี้ ประการแรก พื้นที่สาธารณะริมน้ำต้องมีการเข้าถึง (Access) ที่สะดวก ยิ่งมีช่องทางการเข้าถึงมากก็ยิ่งส่งผลต่อความสำเร็จของการพัฒนาพื้นที่สาธารณะริมน้ำ ประการที่สอง พื้นที่สาธารณะริมน้ำต้องมีความต่อเนื่อง (Continuity) อันเกิดจากการเชื่อมโยงของพื้นที่ย่อยๆที่ออกแบบสำหรับกิจกรรมที่หลากหลาย ประการที่สาม ตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่สาธารณะริมน้ำต้องเอื้อให้เกิดการใช้งานโดยหลากหลายกลุ่มคนและหลากหลายช่วงเวลา ประการสุดท้าย การใช้พื้นที่สาธารณะริมน้ำต้องเอื้อให้ผู้ใช้สามารถปฏิสัมพันธ์กับน้ำได้อย่างหลากหลายวิธี[1]

กรุงเทพมหานครในอดีตเคยเป็นเมืองฐานน้ำ (Water-Based City) ซึ่งมีแม่น้ำลำคลองและชุมชนริมน้ำมากมาย หากแต่ลักษณะ "**พื้นที่ริมน้ำดั้งเดิม**" ของเมืองไทย (Traditional Waterfront Space) นั้นมีความแตกต่างจากเมืองแถบตะวันตก คือ ชุมชนริมน้ำในอดีตจะเกาะตัวอยู่ริมน้ำเป็นแนวยาวและสร้างบ้านโดยหันด้านหน้าออกสู่น้ำซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลัก มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบสะเทิ้นสะเทิ้นบก (Semi-Aquatic Settlement) สลับกับพื้นที่สาธารณะริมน้ำซึ่งจะมีลักษณะเป็นจุด (Point) อย่างศาลาหรือท่าน้ำของตลาดหรือวัด ซึ่งเป็นพื้นที่ทางสังคมของชุมชนที่จะมาพบปะสังสรรค์หรือพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นการเชื่อมต่อน้ำสู่บก ที่ข้อจำกัดนี้นอกจากจะเป็นลักษณะเด่นของภูมิทัศน์ริมน้ำของชุมชนพักอาศัยของไทยในอดีตแล้ว ยังเป็นปัจจัยสำคัญของพื้นที่ป้องกันตนเองที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมของเมืองไทย ในการรักษาความปลอดภัยและสวัสดิภาพของชุมชน เนื่องจากจะเป็นจุดคัดกรองผู้คนเข้าสู่พื้นที่ของบ้านเรือนหรือชุมชน ทำให้สามารถสอดส่องดูแลกันและกันได้อย่างทั่วถึงและมีความเป็นส่วนตัวสูง

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันกรุงเทพมหานครมีแผนพัฒนากรุงเทพมหานครสู่เมืองน่าอยู่ปี พ.ศ. 2548-2568 : เขตอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและส่งเสริมการท่องเที่ยว กลุ่มรัตนโกสินทร์ และกลุ่มธนบุรี เป็นแหล่งประวัติศาสตร์ ซึ่งทรงคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และจิตรกรรม

---

[1] ฟื้นชีวิตให้พื้นที่ริมน้ำ. [ออนไลน์]. 2549 :แหล่งที่มา:http://www.nathoncity.com/paper/1192 [2552,พฤศจิกายน 25]

หลายพื้นที่ยังคงร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิมสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี การกำหนดแผนพัฒนาพื้นที่กลุ่มรัตนโกสินทร์และกลุ่มธนบุรีจึงมุ่งเน้นการอนุรักษ์ปรับปรุงฟื้นฟู ย่านประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดี และวิถีชุมชนดั้งเดิม และใช้ประโยชน์จากคุณค่าเหล่านี้เป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวเพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชน[2] จากการพัฒนาพื้นที่ริมน้ำในปี พ.ศ. 2539 ของกรุงเทพมหานครการที่เมืองมีแม่น้ำผ่านแต่ประชาชนไม่มีโอกาสสัมผัสพื้นแม่น้ำ เพราะมีอาคารบ้านเรือนแออัดจะเห็นได้เฉพาะขึ้นสะพานดูเท่านั้น จึงทำทางเดินเลียบเจ้าพระยาเพื่อให้ประชาชนจะได้เดิน วิ่ง ออกกำลังกาย บริเวณพื้นที่ริมแม่น้ำ โดยความยาวรวม2.3 กิโลเมตร 4 แห่ง คือ จากศูนย์ท่องเที่ยวกรุงเทพมหานคร ถึงป้อมพระสุเมรุ ยาว 510 เมตร จากสะพานพระปิ่นเกล้า ถึงท่าพระจันทร์ ยาว 640 เมตร จากวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร ถึงสวนสมเด็จย่า ยาว 810 เมตร จากวัดเศวตฉัตรถึงคลองสาน ยาว 367 เมตร ซึ่งในปัจจุบันได้มีแผนการพัฒนาที่สานต่อแนวคิดจากการพัฒนาโครงการข้างต้นโดยใช้ประโยชน์จากคุณค่าของพื้นที่ริมน้ำเหล่านี้อย่างคุ้มค่า[3] จึงควรมีการศึกษาถึงความสำคัญของเอกลักษณ์ของชุมชน เกี่ยวกับวิถีชีวิตและสังคม ของชุมชนริมน้ำ เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับพื้นที่ตามแนวคิดของการพัฒนาพื้นที่สาธารณะริมน้ำ

"**ย่านกุฎีจีน**" เป็นชุมชนพักอาศัยที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งริมน้ำแม่น้ำเจ้าพระยาและเป็นเป้าหมายหนึ่งของโครงการพัฒนาพื้นที่สาธารณะริมน้ำของกรุงเทพมหานคร ซึ่งลักษณะพื้นที่ริมน้ำของชุมชนแห่งนี้ยังเป็นแบบดั้งเดิมกล่าวคือ เป็นบ้านพักอาศัยแบบสะเทินน้ำสะเทินบกสลับกับพื้นที่สาธารณะของศาสนสถานและสถานที่ราชการ เช่น วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร ศาลเจ้าเทียนอันเกง โบสถ์ซางตาครู้ส สำนักเทศกิจ เป็นต้น ในปัจจุบันมีการพัฒนาทางเดินเลียบแม่น้ำ (เริ่มขึ้นใน ปี พ.ศ. 2539 เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2541 และก่อสร้างเชื่อมต่อส่วนที่เหลือปี พ.ศ.2550 แล้วเสร็จ ปี พ.ศ. 2552)โดยสร้าง "**ทางเดินเลียบแม่น้ำ**" มีลักษณะเป็นทางเดินคอนกรีตกว้างประมาณ 1.50-2.50 เมตร ยาวกว่า 810 เมตร และในปีพ.ศ.2551 ได้ดำเนินการเชื่อมทางเดินบริเวณคลองกุฎีจีนจนถึงหน้าโบสถ์ซางตาครูสกับทางเดินเดิมที่มีอยู่ ทำให้ทางเดินเลียบแม่น้ำย่านกุฎีจีนสามารถเดินเชื่อมต่อกันได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะพาดผ่านหน้าชุมชนเริ่มจากท่าเรือสะพานพุทธถึงท่าเรือวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร วัตถุประสงค์ของโครงการ คือ เพื่อเปิดการเข้าถึงทางน้ำให้นักท่องเที่ยวไปเยี่ยมชมโบราณสถานและย่านเก่าได้สะดวกยิ่งขึ้นตามนโยบายการท่องเที่ยวยั่งยืนเขตธนบุรี

---

[2] สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร.แผนพัฒนากรุงเทพมหานครสู่เมืองน่าอยู่. กรุงเทพมหานคร,2551

[3] สำนักการโยธากรุงเทพมหานคร.เอกสารโครงการจัดทำแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณฝั่งธนบุรีตรงข้ามกรุงรัตนโกสินทร์.บริษัทชินครอนกรุ๊ปจำกัด ร่วมกับบริษัทมรดกโลกจำกัด.กรุงเทพมหานคร,2543

1.2 คำถามงานวิจัย

ผู้ศึกษาจึงเกิดข้อคำถามและต้องการค้นหาว่า การก่อสร้างทางเดินเลียบแม่น้ำที่มีลักษณะเป็นพื้นที่สาธารณะแบบทางเดินยาวต่อเนื่อง (Strip) นี้จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของย่านกุฎีจีนและผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนอย่างไรบ้าง

1.3 สมมุติฐานในการศึกษา

1.3.1 ทางเดินเลียบแม่น้ำส่งผลให้ระดับการเข้าถึงของชุมชนจากแม่น้ำเพิ่มมากขึ้น

1.3.2 การเข้าถึงที่เพิ่มขึ้นส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของชุมชน เช่น การใช้ประโยชน์ที่ดิน โครงข่ายการสัญจร และพื้นที่สาธารณะของชุมชน

1.3.3 การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน เช่น รูปแบบการใช้พื้นที่สาธารณะ ความเป็นส่วนตัว และความปลอดภัยของชุมชน

1.4 วัตถุประสงค์

1.4.1 ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของชุมชนก่อนและหลังการพัฒนาทางเดินเลียบแม่น้ำ

1.4.2 วิเคราะห์ระดับการเข้าถึงของชุมชนภายหลังการพัฒนาทางเดินเลียบแม่น้ำ

1.4.3 ระบุผลกระทบจากระดับการเข้าถึงต่อวิถีชีวิตของชุมชน

1.5 ขอบเขตของการศึกษา

1.5.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ริมน้ำย่านกุฎีจีน แขวงวัดกัลยาณ์ กรุงเทพมหานคร ขอบเขตพื้นที่ศึกษาประมาณ 0.395 ตารางกิโลเมตร (แผนที่ 1-1)

ทิศเหนือ จรด แม่น้ำเจ้าพระยา

ทิศใต้ จรด ถนนอิสรภาพ

ทิศตะวันออก จรด ถนนประชาธิปก

ทิศตะวันตก จรด คลองบางกอกใหญ่

1.5.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา ในการศึกษาค้นคว้าจะทำการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพก่อนและหลังการพัฒนาทางเดินเลียบแม่น้ำ ที่มีผลกระทบกับวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำ การศึกษาจะเน้นลักษณะการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ตามช่วงเวลาต่างๆ และข้อมูลสัณฐานของเมืองโดยการวิเคราะห์ด้วยแผนที่แผนภูมิจัสติฟายด์ (Justtified Graph)เพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของพฤติกรรมการสัญจรที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาที่มีผลโดยตรงกับสังคมของคนในชุมชน และการใช้พื้นที่สาธารณะของคนในชุมชนซึ่งจะใช้เครื่องมือ คือ “แบบสอบถาม” ผลจากการศึกษาจะสามารถนำไปสู่ข้อเสนอแนะ และแนวทางการใช้พื้นที่ริมน้ำที่เหมาะสมและสอดคล้องกับย่านกุฎีจีนและพื้นที่ริมน้ำที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน

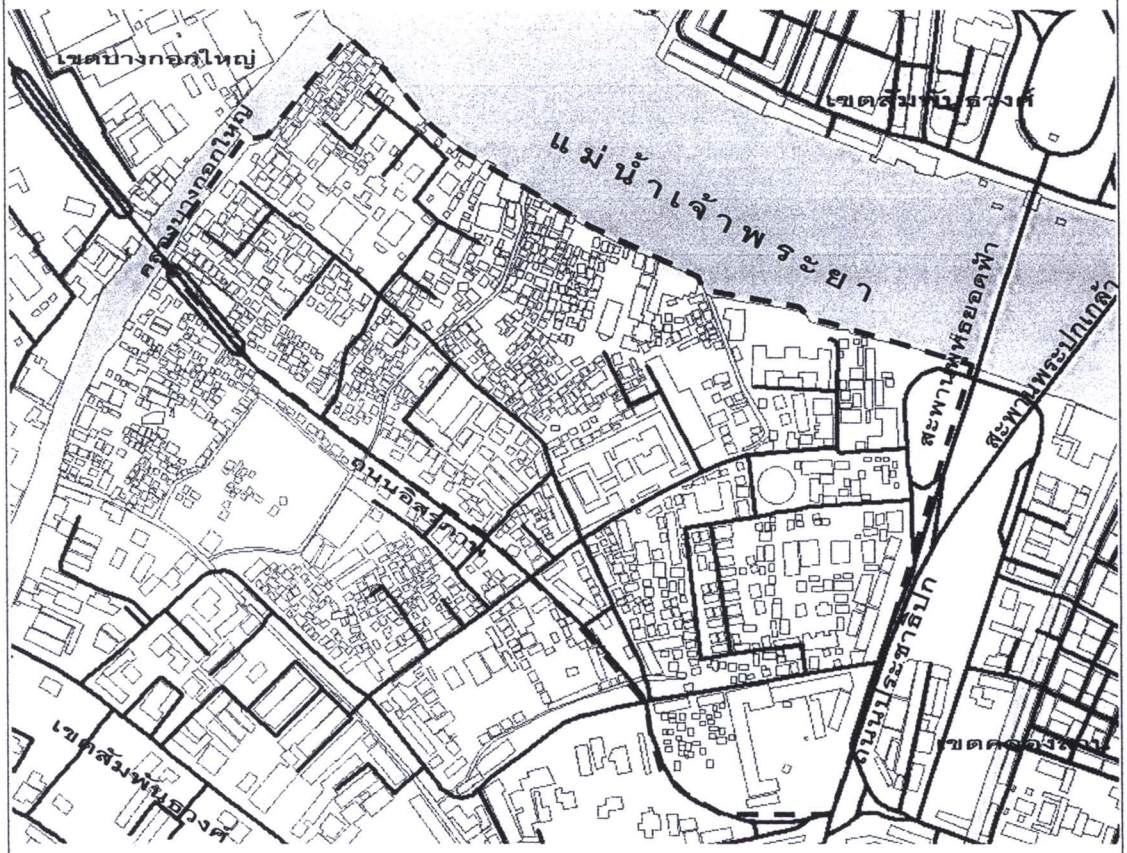

แผนที่ 1-1 ขอบเขตพื้นที่ศึกษาย่านกุฎีจีน

ผลกระทบของทางเดินเลียบแม่น้ำต่อชุมชนริมน้ำ : กรณีศึกษาย่านกุฎีจีน กรุงเทพมหานคร

Impacts of Waterfront Pedestrian Way on Water - Based Communities: A Case Study of Kudeejeen Neighborhood, Bangkok

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

คณะสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : ผู้วิจัย,2552

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาการใช้พื้นที่สาธารณะริมน้ำของย่านกุฎีจีนกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหลังจากการโครงการพัฒนาทางเดินเลียบริมน้ำของกรุงเทพมหานคร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณ จากข้อมูลปฐมภูมิ โดยใช้การสำรวจเบื้องต้นมาจัดกลุ่มข้อมูลเพื่อทำการวิเคราะห์ประกอบกับการใช้ข้อมูลทุติยภูมิ บทความ วารสาร งานวิจัย ภาคนิพนธ์และวิทยานิพนธ์ โดยจะทำการศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบของการวิเคราะห์เชิงอธิบายถึงความสัมพันธ์และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพต่อวิถีชีวิตของชุมชนย่านกุฎีจีนกับการใช้พื้นที่ริมน้ำ โดยมีขั้นตอนการศึกษาดังนี้

1.6.1 ศึกษาและทบทวนวรรณกรรม แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมจากแนวคิดและทฤษฎีตรรกะทางสังคมของพื้นที่ (Social Logic of Space), แนวคิดและทฤษฎีพื้นที่สาธารณะริมน้ำ (Waterfront Development), งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะริมน้ำของไทย

1.6.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

1) การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพก่อน และหลังการพัฒนาทางเดินเลียบแม่น้ำ

- แผนที่ลักษณะทางกายภาพของชุมชนย่านกุฎีจีนใน 2 ช่วงเวลาก่อนและหลังมีทางเดินเลียบแม่น้ำ ได้แก่ ในช่วงปี พ.ศ. 2541 และปัจจุบัน ปี พ.ศ. 2552
- การสำรวจลักษณะทางสัญจรของชุมชนในปัจจุบัน

2) การเก็บข้อมูลตำแหน่งพื้นที่โล่งว่างสาธารณะและเส้นทางเข้าถึงพื้นที่ชุมชน

- แผนที่ตำแหน่งพื้นที่โล่งว่างสาธารณะของชุมชน
- แผนที่เส้นทางการสัญจรทางบกของชุมชน
- แผนที่เส้นทางการสัญจรทางน้ำของชุมชน

3) ผลกระทบทางสังคมจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

- การสัมภาษณ์และการทำแบบสอบถามรูปแบบพฤติกรรมการสัญจรของ ผู้ที่เข้ามาใช้ทางเดินเลียบแม่น้ำของชุมชน, กลุ่มคนที่ใช้พื้นที่สาธารณะภายในชุมชน เช่น ถนน ทางเท้า ลานวัด โบสถ์ ศาลเจ้า
- การเขียนแผนภูมิจัสติฟายด์กราฟ (Justtified Graph) เพื่อให้อธิบายถึงความสัมพันธ์ของพฤติกรรมการใช้ที่ว่างหรือเส้นทางสัญจร

4) การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ

- ข้อมูลคดีอาชญากรรม โจรกรรม ในพื้นที่ชุมชน : ความถี่ / ตำแหน่งจากสถานีตำรวจและการสอบถามเจ้าของบ้าน

- แผนพัฒนาและโครงการพัฒนาต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา

- ข้อมูลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนย่านกุฎีจีน

1.6.3 วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

1) วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการใช้พื้นที่สาธารณะริมน้ำ โดยใช้แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน รูปถ่ายทางอากาศ สำรวจพื้นที่ และ จากแผนที่ทางภูมิศาสตร์ (GIS) ตามช่วงเวลาต่างๆที่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ชัดเจน

2) วิเคราะห์รูปแบบโครงข่ายการเชื่อมต่อและการจัดวางของหน่วยพื้นที่การสัญจร หรือถนนภายในชุมชน (Configuration road network)[4]ด้วยแผนภูมิแสดงลำดับการเข้าถึงหน่วยพื้นที่สาธารณะจากเส้นทางเดินเลียบแม่น้ำด้วยวิธี Justified Graph หรือ j-graph(Hillier and Hanson,1984)[5]

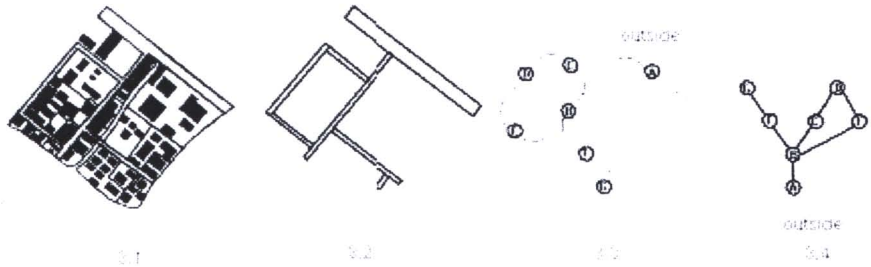

ภาพที่ 1-1 ขั้นตอนของการสร้างแผนภูมิจัสติฟายด์ (Justified Graph)
(ที่มา: สรายุทธ, 2546)

3) วิเคราะห์ตำแหน่งและความถี่ของสถานที่ที่เกิดเหตุโจรกรรม อาชญากรรม

4) วิเคราะห์จากแบบสอบถาม

---

[4] ไชศรี ภักดิ์สุขเจริญและผู้ร่วมวิจัย.โครงการย่อยที่ 4 การวางผังชุมชนหลักในลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี.คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ,2550:1-5.

[5] สรายุทธ ทรัพย์สุข.มิติของที่ว่างในชุมชนกรุงเทพมหานครกรณีศึกษา : ชุมชนวัดกัลยาณ์ .สาระศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2546.

1.6.4 สรุปผลการศึกษาและเสนอแนะ

การนำเสนอข้อมูลในรูปแบบของการบรรยายประกอบรูปภาพ การวิเคราะห์ด้วยตาราง การแสดงผลด้วยแผนภูมิ และแผนที่วิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพ สรุปผลการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่สัมพันธ์กับสังคมในรูปแบบการบรรยายสรุปและตารางสรุปอย่างเป็นขั้นตอน

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 เข้าใจถึงผลกระทบของทางเดินเลียบน้ำที่มีต่อชุมชนอยู่อาศัยริมน้ำ

1.7.2 เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของพฤติกรรมการสัญจรของคนชุมชนกับพื้นที่ริมน้ำ สามารถวางแนวทางการใช้พื้นที่สาธารณะริมน้ำและลดผลกระทบจากทางเดินเลียบแม่น้ำได้

1.7.3 กำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ริมน้ำที่สอดคล้องกับวิถีชุมชนที่อยู่อาศัยริมน้ำได้และเป็นแนวทางนำไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่ชุมชนอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน

แผนภูมิที่ 1-1 แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ที่มา:ผู้วิจัย ,2552